

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ДОСУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ДІЙОВИМ КАЯТТЯМ

У статті висвітлено питання підвищення ефективності процесуального порядку досудового провадження звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, зокрема проаналізовано норми чинного законодавства, що регулюють порядок направлення провадження до суду для вирішення питання про звільнення за цією підставою. На основі проведеного дослідження висловлено пропозиції щодо вдосконалення законодавства, що регулює порядок досудової підготовки провадження, в якому вбачається можливість такого звільнення.

Ключові слова: дійове каяття, ефективність, звільнення, кримінальна відповідальність, процесуальний порядок.

I. Вступ

Упродовж усієї історії судочинства відбувається пошук найбільш ефективних інституцій для вирішення кримінально-правових конфліктів і відповідних механізмів їх реалізації.

Ефективності притаманні безпосередньо такі категорії, як швидкість провадження, повнота досліджуваних обставин, обґрунтованість, вмотивованість і, нарешті, законність рішень, що приймаються в конкретно-му провадженні.

Основним завданням є розробка та впровадження в правозастосовчу практику процедур, які поєднали б швидкість провадження й повноту дослідження юридично значущих обставин, що підлягають встановленню в конкретному кримінальному провадженні.

Враховуючи реалії правозастосовування в нашій державі щодо невинуватної довготривалості проваджень, у тому числі кримінальних, законодавець вносить положення, спрямовані на нівелювання проявів бюрократичної тяганини, прискорення процедури провадження у випадках, коли особа визнає свою провину, щиро розкаюється в скоєному, співпрацює з органами розслідування тощо. Аналіз юридичної літератури свідчить, що подібні відхилення від кримінально-процесуальної форми мають як прихильників, так і опонентів [1–4]. Проблема підвищення ефективності процесуального порядку звільнення від кримінальної відповідальності загалом та у зв'язку дійовим каяттям зокрема приділяла увагу такі вітчизняні й зарубіжні науковці, як: Ю. Грошевий, О. Губська, А. Дубинський, М. Казанджан, В. Лукашевич, В. Моляренко, С. Нікулін, І. Петрухін, В. Тертишник, Д. Філін, С. Шейфер та ін. Проте, враховуючи динаміку змін кримінально-процесуального законодавства щодо регулювання порядку звільнення від кримі-

нальної відповідальності за цією підставою, зазначені питання потребують перегляду під кутом життєздатності окремих новацій до реалій правозастосовчої практики сьогодення.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідження окремих новел кримінально-процесуального законодавства, що регулюють порядок досудового провадження щодо звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.

III. Результати

Отже, ефективність кримінального судочинства визначається швидкістю й справедливістю. Безперечно, законність, обґрунтованість і, відповідно, справедливість прийнятих у провадженні рішень не можна принести в жертву спрощенню кримінально-правових процедур судочинства як засобу забезпечення швидкості.

Як зазначає О.В. Волинська, швидкість і справедливість – це дві взаємопов'язані й разом з тим діалектично протилежні сторони єдиного процесу. Якщо для забезпечення справедливості рішень, що приймаються, необхідна система заходів застереження, яка б захищала від помилок, то завдання полягає в тому, щоб гармонійно поєднати умови швидкості з гарантіями справедливості [1, с. 79].

Із цих позицій розглядувані разом з іншими перевагами сприяють скороченню термінів провадження, витрачання сил і засобів органів досудового розслідування.

В юридичній літературі вже давно відзначали позитивність оптимізації судочинства.

Досить обережно щодо диференціації кримінально-процесуальної форми, а саме розширення кола проваджень, що можуть бути вирішені не за загальними правилами, є позиція П.С. Елькінд. На думку автора, як існуючі, так і пропоновані відхилення від єдиного й обов'язкового порядку судочинства в бік його спрощення та прискорення за

іншими категоріями проваджень повинні отримати своє подальше вирішення в одному з двох напрямів: а) відмови від спрощеного судочинства з поширенням і на ці категорії справ єдиного процесуального порядку – їх розслідування, розгляду й вирішення; б) виведення відповідних правопорушень за межі кримінальних злочинів, а порядок переслідування винних у них осіб – за межі єдиного й обов'язкового порядку кримінального судочинства з устанавленням особливої процедури розгляду таких правопорушень, що відповідають їх дійсній правовій природі [2, с. 85].

Г.М. Мінковський також рішуче висловлюється проти спроб протиставлення швидкості розслідування його повноті, що час від часу травляються на практиці [3, с. 8].

На наш погляд, слід підтримати тих учених-юристів, які висловлюються на користь таких форм розгляду кримінальних проваджень, які б, з одного боку, прискорили процес, а з іншого – не вплинули б на законність і обґрунтованість їх вирішення. Наведемо декілька з багатьох висловів щодо цього.

Так, О.В. Волинська зазначає, що існування прискореного провадження, позбавленого зайвих формальностей кримінального процесу, загальноновизнане у світовій процесуальній культурі. Воно важливе для практики боротьби зі злочинністю. Однак це провадження не може ні в якому разі підміняти традиційні процесуальні форми розслідування й вирішення справи. Навпаки, співіснування та співвідношення цих форм і прискореного провадження як загального та часткового визначається, перш за все, принципами законності, гуманності й доцільності та виходить із законодавчих традицій і практики боротьби зі злочинністю кожної окремої держави [1, с. 49].

С.Б. Фомін наголошує, що справедливість рішення, прийнятого в провадженні, не можна приносити в жертву швидкості її розгляду; разом із тим провадження у справі не повинно гальмуватися необґрунтованою складністю процесуальних форм [4, с. 207].

Деякою мірою новацією для кримінального процесуального законодавства є положення, визначене в п. 2 ст. 286 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК), згідно з яким, встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду (виділено нами – П.С.).

Одразу ж вкажемо на передчасність цього положення з таких міркувань. По-перше, на сьогодні відсутні необхідні механізми встановлення каяття, методики доказуван-

ня, фіксації й оцінювання цієї юридично значущої обставини, недооцінювання важливості яких негативно впливає на повноту, всебічність та об'єктивність як досудового розслідування, так і кінцевого вирішення провадження судом. З недостатньою повнотою з'ясовуються обставини, які характеризують подію кримінального правопорушення, обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності підозрюваного. У деяких випадках не перевіряються всі можливі версії, що впливають з обставин провадження. Не завжди повно досліджуються обставини, дані про які фактично формулюють висновок слідчих і судових органів про необхідність застосування щодо особи норми, яка звільняє від кримінальної відповідальності. Недостатньо повно досліджуються дані, які свідчать про особу винного, а також дані, які характеризують його поведінку в побуті, відносини в сім'ї [5]. Все рідше в кримінальних провадженнях можна виявити інформацію про середовище правопорушника, його зв'язки, глибину усвідомлення суспільної небезпечності скоєного і щирість розкаяння. Між тим саме глибина й усебічність вивчення особи винного забезпечують обґрунтований та єдиний правильний висновок про можливість і необхідність застосування до особи заходів, не пов'язаних з кримінальною відповідальністю.

Крім цього, після отримання зізнання відбувається спад у фіксації й дослідженні доказів, відпрацьованні інших версій. Із цього приводу слушно зазначає О.Б. Соловійов, що після визнання особою вини слідчі припускаються однієї й тієї самої помилки – закінчують дослідження доказів. З погляду психології, автор пояснює таку поведінку слідчого виконанням складної роботи, досягненням очікуваного результату у встановленні істини, стомленістю, подальша робота видається непотрібною формальністю. При цьому, робить висновок О.Б. Соловійов, не враховується, що дослідження обставин провадження ще не завершено, визнання підозрюваного потребує подальшої перевірки, а передчасне завершення роботи в справі може спровокувати винного на зміну показань при розгляді провадження в судовому засіданні [6, с. 118].

По-друге, необхідно пам'ятати про можливість самообмови, що відбуваються, як зазначає О.М. Ларін, частіше, ніж це можна уявити. Невинні зізнаються в злочинах, щоб відвести обвинувачення від інших осіб, іноді з альтруїстичних спонукань, заради рідної людини або товариша, іноді в результаті угоди зі справжнім злочинцем за значну винагороду. Визнання винуватим може бути результатом юридичної помилки підозрюваного (наприклад, у випадку завдання тілесних ушкоджень при правомірній обороні) або необізнаності у фактичній стороні справи (мате-

ріально відповідальна особа визнає себе винною в халатності, що потягла недостачу ввірених їй цінностей, тоді як насправді відбулася не виявлена слідчим бухгалтерська помилка, яка призвела до уявної недостачі) [7, с. 81–82]. Як слушно зазначає О.М. Васильєв, якщо між достовірними та правдивими показаннями можна поставити знак тотожності, то між правдивими показаннями, в розумінні внутрішнього ставлення особи до своїх показань, і достовірними показаннями, в розумінні їх відповідності дійсності, поставити знак тотожності неможливо. Правдиві показання можуть виявитися недостовірними через добросовісну помилку особи при сприйнятті події; неповноту сприйняття; зміни в пам'яті сприйнятого; забування [8, с. 113].

Загалом щодо основних недоліків, допущених слідчими, то Ю.В. Кореневський систематизує їх таким чином: 1) помилки в доказуванні, пов'язані з неповнотою досудового розслідування; 2) помилки в оцінюванні доказів; 3) неправильне застосування кримінального закону; 4) порушення процесуального закону, помилки в тактиці розслідування. Причому найбільш поширений недолік досудового слідства – це його неповнота, яка нерідко призводить до помилок в оцінюванні доказів, неправильного застосування кримінального закону [9, с. 25–26].

Говорячи про неповноту слідства, автор має на увазі недоліки двоякого роду: 1) з'ясовуються не всі обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, тобто звужується предмет доказування; 2) необґрунтовано звужуються межі доказування, коли слідчий не збирає всі докази, необхідні для правильного вирішення провадження, або не перевіряє зібрані в провадженні докази [9, с. 25].

Таким чином, завершуючи досудове розслідування в провадженні, що направляється до суду для вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, прокурор повинен бути переконаний у тому, що виконано всі вимоги кримінально-процесуального закону. Додержання законності при розслідуванні, як зазначає Н.А. Якубович, виражається в правильному проведенні слідчих дій, точній фіксації отриманих об'єктивних даних, а також у тому, як виконано вимоги закону про всебічність, повноту й об'єктивність дослідження обставин провадження.

Перевіряючи виконання перелічених вимог слідчий і прокурор повинні бути впевнені, що вони вжили всіх передбачених законом заходів і провели намічені для перевірки висунутих версій слідчі (розшукові) дії, дослідили можливі версії, які пояснюють подію кримінального правопорушення, виявили істотні обставини, що підлягають доказуванню, причому так, що характер і достовірність кожного

з них не викликають сумнівів [10, с. 6–7]. Слушною є думка П.А. Лупинської, яка зазначає, що оцінювання доказів не є самоціллю, воно завжди слугує для прийняття відповідних рішень у провадженні і здійсненні практичних цілей. У зв'язку із цим правильність рішення по суті, його законність, обґрунтованість і справедливість значною мірою залежать від дотримання закону при оцінюванні доказів [11, с. 17].

Слідчий та прокурор роблять аналіз і оцінювання зібраних у провадженні доказів у їхній сукупності з погляду їх достатності для висновку про неможливість продовжити розслідування через наявність обставин, передбачених у ст. 45 КК, як підстави закриття кримінального провадження чи припинення кримінального переслідування.

Сукупність зібраних слідчим доказів зумовлює прийняття саме такого рішення, інакше висновок про направлення провадження є незаконним чи безпідставним. При цьому треба враховувати, що істинність висновку означає сукупність доброякісних доказів. Видається, що основною гарантією доброякісності є допустимість доказів, відповідно до якої докази, отримані з порушенням вимог КПК, не мають юридичної чинності й не можуть бути покладені в основу обвинувачення, а також використовуватися для доведення будь-яких обставин, перелічених у ст. 45 КК. Серед обставин, крім інших, зазначено обставини, що виключають злочинність і караність діяння; обставини, які можуть викликати закриття кримінального провадження, звільнення від кримінальної відповідальності.

Як процесуальний акт, документ, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності повинно бути вмотивованим. Вмотивованість акту – це наявність у ньому не тільки опису діяння, події, обставин, а й посилання на докази, аналіз їх, відповідні роз'яснення [12, с. 33–34]. Будь-який висновок, отриманий у кримінальному провадженні й виражений у рішенні, повинен ґрунтуватися на фактичних даних, закріплених у встановленій законом процесуальній формі, підтверджуватися наявними в провадженні доказами [13, с. 39].

Клопотання повинно містити аргументи, на яких ґрунтується це процесуальне рішення як у частині фактичних обставин справи, так і щодо правових висновків у провадженні. Мотивування – обов'язкова ознака обґрунтованості рішення, що є гарантією його законності. Мотивування в клопотанні про закриття кримінального провадження за не реабілітуючими підставами повинно містити, перш за все, аналіз тих доказів, на підставі яких компетентна особа робить висновок про ступінь суспільної небезпеки вчиненого й винності особи, аргументи на користь рішення закрити кримінальне провадження за

тією чи іншою підставою зі звільненням від кримінальної відповідальності. При цьому клопотання повинно спиратися на міцний фундамент доказів, зафіксованих у матеріалах кримінального провадження [14, с. 16].

По-третє, згідно із закріпленою в ст. 28 КПК загальною засадою кримінального провадження кожен має право на те, щоб відповідне кримінальне провадження щодо нього стало предметом судового розгляду й було закрито в найкоротший строк. Це положення вже є достатнім гарантом для того, щоб без мотивованої тяганини за наявності встановлених юридично значущих обставин щодо кожної підстави звільнення, провадження було направлено до суду для вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

IV. Висновки

Отже, на сучасному етапі розвитку правозастосування та морально-правової зрілості правозастосувача положення про не проведення в повному обсязі досудового розслідування матиме виключно негативні наслідки, як-от неповнота проведеного розслідування, невстановлення всіх необхідних юридично значущих для звільнення обставин. Наслідком цього буде або винесення судом необґрунтованого рішення, або суд буде змушений згідно з п. 4 ст. 288 КПК повернути провадження прокурору для здійснення його в загальному порядку. У такому разі ні про яку економію матеріального та часового ресурсу мова йти вже не може.

Як слушно зазначає Є.Г. Коваленко, «ніщо так негативно не впливає на результати кримінального процесу, як повільність і рутинність. Ці вкрай негативні явища різко послаблюють його запобіжно-виховний вплив, серйозно порушують права та законні інтереси осіб, потерпілих від злочинів, знижують розкриття останніх. Так само шкідлива і поспішність, що не може не призвести до порушення прав громадян, грубого порушення законності, що, в свою чергу, породжує справедливі нарікання й скарги, повторні розслідування й судові розгляди» [15, с. 113].

На завершення доречним буде пригадати стару істину про те, що ніщо не коштує так дорого, як дешеве правосуддя.

Список використаної літератури

1. Волынская О.В. Ускоренное производство в уголовном процессе : пособие / О.В. Волынская. – М. : ВНИИ МВД РФ, 1994. – 79 с.
2. Элькин П.С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права / П.С. Элькин. – М., 1967. – 192 с.
3. Миньковский Г.М. Окончание предварительного расследования и право обвиняемого на защиту / Г.М. Миньковский. – М., 1957. – 210 с.
4. Дифференциация процессуальной формы как одного из средств ускорения уголовного судопроизводства : респ. міжвідом. наук. зб. // Проблеми законності. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 1999. – Вип. 37. – С. 207.
5. Узагальнення судової практики застосування законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності або від кримінального покарання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kia.court.gov.ua/sud2690/uzah/15/>.
6. Соловьев А.Б. Использование доказательств при допросе на предварительном следствии : метод. пособ. / А.Б. Соловьев. – М. : Юрлитинформ, 2001. – 136 с.
7. Ларин А.М. Презумпция невиновности / А.М. Ларин. – М. : Наука, 1982. – 152 с.
8. Васильев А.Н. Следственная тактика / А.Н. Васильев. – М. : Юрид. лит., 1976. – 200 с.
9. Корневский Ю.В. Судебная практика и совершенствование предварительного расследования / Ю.В. Корневский. – М. : Юрид. лит., 1974. – 112 с.
10. Якубович Н.А. Окончание предварительного следствия / Н.А. Якубович. – М., 1962. – 145 с.
11. Лупинская П.А. Законность и обоснованность решений в уголовном судопроизводстве / П.А. Лупинская. – М., 1972. – 79 с.
12. Михайленко А.Р. Составление процессуальных актов по уголовным делам: Теория, методика, примерные образцы документов / А.Р. Михайленко. – К. : Выща шк., 1982. – 200 с.
13. Стрёмовский В.А. Предварительное расследование в советском уголовном процессе / В.А. Стрёмовский. – М., 1958. – 136 с.
14. Рзаев А.А. Прекращение уголовного дела по нереабилитирующим основаниям в стадии предварительного расследования : учеб. пособ. / А.А. Рзаев. – Караганда, 1982. – 76 с.
15. Коваленко Є.Г. Кримінальний процес України : навч. посіб. / Є.Г. Коваленко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 495 с.

Стаття надійшла до редакції 07.02.2014.

Степанов П.Л. Процессуальный порядок досудебного производства освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием

Статья посвящена вопросам повышения эффективности процессуального порядка досудебного производства освобождения от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием, в частности проанализированы нормы действующего законодательства, регу-

лирующего порядок направления производства в суд для решения вопроса об освобождении по данному основанию. На основе проведенного исследования высказаны предложения по совершенствованию законодательства, регулирующего порядок досудебной подготовки производства, в котором усматривается возможность такого освобождения.

Ключевые слова: деятельное раскаяние, эффективность, освобождение, уголовная ответственность, процессуальный порядок.

Stepanov P. Procedural order of pretrial release from criminal liability due to effective confession

The article is dedicated to improving the efficiency of the procedural order of pre-trial release from criminal liability due to effective confession. The analysis of the current criminal procedural law governing the procedure for referral of the proceedings to the court to decide on the dismissal on this ground. Attention is drawn to the provisions specified in paragraph two of Article 286 of the Criminal Procedure Code, according to which the setting under preliminary investigation of the grounds for excluding criminal responsibility and the consent of the suspect to a release, the prosecutor makes a request for exemption from criminal liability and without a pre-investigation in its entirety sends it to the court.

Based on the analysis of law enforcement, judicial arsenal features of the criminal investigation and analysis of the views of scholars on the deviation from the general order of pre-trial proceedings in the direction of its acceleration felt was premature given position. It is claimed that at this stage of the enforcement of moral and legal maturity of enforcement provision does not hold a full preliminary investigation have only negative consequences, such as the incompleteness of the investigation, did not install all the necessary legally significant for the release of circumstances. That in turn will lead to the court's unreasonable decision, or the court will be obliged under paragraph 4 of Article 288 Criminal Procedure Code return proceedings the prosecutor to carry it in general terms. In this case, neither of which saving material and time resources we cannot go.

The legality, validity and fairness under taken in the proceedings should not be making a sacrifice offered? Simplification of criminal justice procedures as a means of providing speeds. The challenge is to design and proceedings in law enforcement procedures that would have combined a speed of proceedings and completeness conditions subject to investigation.

Key words: effective confession, efficiency, release, responsibility, procedural order.